УДК УДК 94(477)»08/16»:[930.2:325.36] **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-10-62-01

СЕРЕДНЬОВІЧНА І РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ СТУДІЙ

С. Р. Лях
Запорізький національний університет
s_lyakh@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8552-1638

Ключові слова: історія України, середньовічна історія, ранньомодерна історія, європейський контекст історії України, постколоніальні студії, орієнталізм.

Виявляються стереотипи, кліше, ярлики, термінологічні анахронізми в середньовічній і ранньомодерній історії України в широкому часовому діапазоні – від IX до XVII ст.
Ставиться завдання позбутися колоніального минулого у відображенні своєї історії, а саме: проявів історіографічної меншовартості і провінціалізму.
Під кутом постколоніальних студій розбираються окремі сюжети з історії України, які найбільш постраждали від ідеологічних деформацій: «литовсько-польська доба», козацько-шляхетські взаємини, козацько-татарське сусідство, міжконфесійна боротьба в Речі Посполитій.
Наголошується на корисності інструментів постколоніальної критики для вивчення різних типів та проявів культурної залежності, що виникають в результаті домінування зовнішньої культури над місцевою. Узагальнюється досвід написання історії «без брому». Підкреслюється важливість дослідницьких технологій культурно-історичної антропології як одного з інтенсивних джерел методологічного оновлення української історіографії.
Автор обстоює думку, що постколоніальність для історика – це не стільки претензії до колонізатора і імперіаліста, скільки робота над собою, над своєю професійною мовою.

MEDIEVAL AND EARLY MODERN HISTORY OF UKRAINE IN THE LIGHT OF POST-COLONIAL STUDIES

S. Lyakh
Zaporizhzhia National University

Keywords: history of Ukraine, medieval history, early modern history, European context of Ukrainian history, postcolonial studies, Orientalism.

Stereotypes, clichés, labels, terminological anachronisms are revealed in the medieval and early modern history of Ukraine are identified in a wide time range - from the 9th to the 17th centuries.
The task is set to get rid of the colonial past in the reflection of its history, namely: manifestations of historiographic inferiority and provincialism.
From the perspective of postcolonial studies, individual topics from the history of Ukraine that suffered the most from ideological deformations are analyzed: the «Lithuanian-Polish era», Cossack-noble relations, Cossack-Tatar neighborhood, interfaith struggle in the Polish-Lithuanian Commonwealth.
The usefulness of the tools of postcolonial criticism for studying various types and manifestations of cultural dependence arising as a result of the dominance of foreign culture over local one is emphasized. The experience of writing history "without bromine" is summarized. The importance of research technologies of cultural-istorical anthropology as one of the intensive sources of methodological renewal of Ukrainian historiography is emphasized.
The author argues that postcolonialism for a historian is not so much a claim against the colonizer and imperialist, but rather work on oneself, on one's professional language.

На одному із занять студентам-першокурсникам було запропоновано проглянути фрагмент відеозапису публічної лекції Тімоті Снайдера з циклу «Становлення сучасної України», лекція 11-та, а саме ту частину, яка містить блискучий зразок розвінчання колонізаторської політики Росії у XVIII ст., – і відповісти на питання: з якою метою Катерина II здійснювала перейменування причорноморської топоніміки на давньогрецький лад. Який сенс і яка мета такого перейменування?

Ось текст цього фрагмента лекції американського професора:

«У Катерини була ця ідея, дуже елегантна ідея, і класично колоніальна: на землях, які було нещодавно завойовано, «ніхто не жив», це «незаймані території». Землі, які зараз є Півднем України, на які поширювалася влада козаків, а також Кримський півострів, на який поширювалася влада Кримського ханства, були перейменовані в Новоросію… Слово «новий» магічне, адже воно вказує на те, що територія «наша», – Нова Росія… Але кажучи «новий», ти не кажеш, що це належить тобі. Ти кажеш, що хочеш, щоб це було твоїм… Ми зробимо вигляд, що там нікого не було. Як це зробити? Вони відправили чотири експедиції Академії Наук в Крим, щоб створити карти і нові топоніми, знайти всі види тварин і рослин, бо наука – це один з інструментів здобуття імперіалістичних знань. Мушу визнати, що це була геніальна ідея Катерини: перейменувати все. Старі тюркські мусульманські назви, назви кримських татар були замінені. А чим їх замінили? Грецькими назвами. Або назвами, які звучать по-грецьки. Як Херсон. Херсон, місто, за яке і зараз ідуть бої. Херсон – це вигадана назва, яка походить від грецького міста Херсонес, що в Криму. Маріуполь. Звучить ніби по-грецьки. В цьому і полягає ідея… Це робилося з метою, щоб сказати, що Росія пов'язана з класичним світом: «Ми європейці, ми в епосі Просвітництва». Пов'язати Росію з класичним світом, який існував дві тисячі років тому, – означає списати все, що відбувалося поміж тим. Кримчани не мають значення, українці не мають значення, тут завжди була тільки Росія зі своїм історичним призначенням ще з часів стародавньої Греції…»[1].

Перший раунд обговорення виявився зовсім невдалим. Звучали такі відповіді, як «Бажання приєднатися до загальноєвропейського простору», «Росія прагнула донести античні ідеї до свідомості козаків, місцевого населення, щоб вони не відчужувалися від Росії». Тоді після коментарів викладача було запропоновано проглянути цей фрагмент ще раз. Після другого проглядання студенти «пригадали», що на відеозаписі університетської лекції в Єльському університеті говорилося про політику реформування, про сприяння розвитку наук (ботаніка, картографія, геодезія). Намагаючись спрямувати увагу студентів у справжній контекст інтерпретацій професора Снайдера, викладач запропонував назвати ключові слова з його лекції. Називалися «топоніми», «карти», «академіки»… Ніхто не згадав «колоніальна ідея», «імперіалістичні знання». Студенти вперто обходили тему російського колоніалізму. Щоб подолати цей стереотип, довелося витратити значну частину лекції.

Стереотипи – це не якісь рядові помилки чи неточності, які можна виправити простим інформуванням чи зауваженням. Стереотипи – це доля, клеймо, це збій програми у свідомості.

Запрошуючи читачів задуматися над причинами відсталості «економічно відсталих країн», у тому числі України, Ярослав Грицак звертає увагу на «непомітні риси»: «Йдеться про такі речі, як рівень суспільної довіри, моральний клімат тощо. Вони непомітні, як повітря, але, як і повітря, впливають на життя країни. Усі ці риси склалися історично. Тому кожна спроба таких країн вийти зі свого стану приречена на невдачу, якщо не взяти до уваги їхнє минуле. Історія – як невидима гравітаційна сила: вона не дозволяє таким країнам подолати тягар минулого і стримує їх у розвитку»[2]. Глибока, мудра думка. Треба тільки додати, що у цієї «історії» є ім'я (автор, режисер, сценарист, замовник).

Важко долати минуле. А важке минуле – удвічі важче. Як в історії людей, так і в «історії істориків» (за Полем Рікером). Минуле сучасної української професійної історії – не просто марксистське, заідеологізоване, догматизоване. Воно генетично модифіковане. Його долати складно і проблематично, бо воно настільки щільно вмонтоване, що ми його не помічаємо, залишаючись його носіями.

Для його подолання потрібні особливі технології. Наприклад, деколонізація української історії. При всіх суттєвих змінах в роботі українських істориків, при всіх очевидних досягненнях слід визнати: наша історіографія не позбулася важкої спадщини колонізації. І це відчувають усі провідні історики.

Валерій Смолій у передмові до першого тому серіального видання «Україна. Нариси історії»

[1] Снайдер Тімоті. Становлення сучасної України. Лекція 11. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HRMpV942UgM&list=PLe6NcH-LB5H2zezHOm0ii9LGd4gaEA38A&index=11

[2] Грицак Я. Подолати минуле: Глобальна історія України. Київ, 2022. С. 12.

(2023) зазначає, що «український історик, тривалий час затиснутий в лещатах радянського простору», засвоїв звичку дивитися на минувшину крізь призму «російсько-радянської традиції історієписання»[3].

Володимир Ричка уточнює: «…Бастардизація культурно-історичної спадщини Київської Русі надавала… московській ідентичності – цивілізаційної респектабельності, яка маскувала колоніальну природу Російської держави. Вона затемнила і спотворила справжню історію народів Східної Європи»[4].

Леонтій Войтович, обстоюючи тезу (2021) про синхронність і співзвучність етапів трансформації держави на Русі протягом IX–XII ст. щодо аналогічних процесів у Центральній і Західній Європі, зазначив: «Зрозуміло, що навколо цих висновків продовжує тривати дискусія, в ході якої чітко вирисовується залежність української історичної науки від поглядів російських колег, які все більше розвертаються в напрямку пошуків особливого розвитку східнослов'янських земель, відмінного від європейського»[5].

Олександр Удод у своїй аналітичній записці «Історія для об'єднаної Європи: концепція історичної освіти 12-річної школи в Україні» (2023) визнає, що «в історичній науці України остаточна сепарація від російських історичних наративів сталася лише з початком широкомасштабної війни в лютому 2022 р.»[6].

Сергій Єкельчик в методологічно заточеній праці «Пишемо про націю» (2023) свідомо займає позицію деколонізації/постколоніальних студій і констатує: «…Посткомуністичні українські історики загалом успадкували догматизм і прагнення до чітко визначеного суб'єкта історії… Багато з них так і не змогли позбутися псевдомарксистської мови…»[7]; «…радянська історична методологія зберігається в сучасній українській історіографії як на рівні термінології… так і на рівні концептуальних рамок…»[8].

Володимир Кравченко, вказуючи на методологічну й тематичну еклектику, як «фірмову ознаку» багатьох академічних видань, зауважує: «Причини цього слід шукати в догматичній, риторичній інтелектуальній культурі, успадкованій чи то з радянських, чи то з візантійських джерел духовости…»[9].

Австрійський історик Андреас Каппелер, відомий своїм інтересом до української історії, у своїй книзі «Нерівні брати» (2017) прямо пише про «привласнення Київської Русі Росією», – і з цього приводу зазначає: «Тривале переважання російської термінології відображає виключення українців та їхньої історії з Центральної та Західної Європи»[10].

Федір Турченко засвідчує практику провінціалізації української науки в роки пізнього брежнєвського режиму. У своїх нещодавно опублікованих спогадах «Перед викликами епохи. Спогади історика» (2023) він розкриває «академічну кухню» 1960–70-х років. Зокрема, в ході роботи над кандидатською дисертацією він зіткнувся з «негласним правилом», згідно з яким історики національних республік СРСР приступали до розробки тієї чи іншої теми лише після того, як ця тема вже була проаналізована істориками Росії. Термін такого «планового» відставання зазвичай становив 10–15 років. Існувало ще одне правило: історичні дослідження, видані в Україні, за обсягом обов'язково були в півтора-два рази менші, ніж аналогічні книжки в Росії. І, нарешті, така прикмета брежнєвської реакції: історичні книжки в Україні видавалися російською мовою. Тільки російською роздруковувалися дисертації і відбувався їх захист[11].

Констатувати хворобу ще не означає вилікувати її. Потрібні системні скоординовані дії. Саме на подолання наслідків колишньої залежності, перш за все інтелектуальної, спрямовані ідеї, теоретичні і культурні практики і презентації одного із цікавих явищ в сучасному інтелектуальному просторі – «постколоніальних студій».

Вирішальним поштовхом до становлення постколоніальних студій як широкого творчого руху

[3] Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2023. (Україна. Нариси історії). С. 7–8.

[4] Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2023. (Україна. Нариси історії). С. 310.

[5] Войтович Леонтій. Княжа доба на Русі (837–1492). Том 1. Становлення імперії Русь (837–1054). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. С. 92.

[6] Удод О. Історія для об'єднаної Європи: концепція історичної освіти 12-річної школи в Україні: Аналітична записка. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 32.

[7] Yekelchyk, Serhy. Writing the Nation. The Ukrainian Historical Profession in Independent Ukraine and the Diaspora. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2023. P. 37.

[8] Yekelchyk, Serhy. Writing the Nation. The Ukrainian Historical Profession in Independent Ukraine and the Diaspora. Stuttgart : ibidem-Verlag, 2023. P. 55.

[9] Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. С. 426.

[10] Kappeler, Andreas. Ungleiche brüder. Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München: C.H. Beck Verlag, 2017. S. 32.

[11] Турченко Ф. Г. Перед викликами епохи. Спогади історика. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 121–122.

стала праця Едварда Саїда «Орієнталізм» (1978)[12]. Поширення її впливу на дослідницькі спільноти світу демонструє хронологія її видання іншими мовами, зокрема: польське видання – 1991 рік, українське видання – 2001 рік, словацьке – 2009[13].

Концепція «орієнталізму» – це розвінчування західних наративних стратегій, включаючи академічні, як «колоніальної науки», як західного стилю ментального домінування над Сходом.

Осмислюючи концепцію орієнталізму як відправну точку і ядро постколоніальних студій, необхідно враховувати принципову різницю між поняттями «орієнталізм» і «орієнталістика». Це важливе уточнення здогадався зробити лише один автор – провідний науковий співробітник Інституту сходознавства НАН України, головний редактор журналу «Східний світ» Юрій Кочубей[14]: орієнталізм – це не орієнталістика. Орієнталістика – це комплекс знань про Схід, наука про Схід, аналіз впливів/взаємовпливів. Тоді як орієнталізм – це стратегія гегемонізму: «Спільним із західними у російських авторів було те, що вони стояли ніби на подіумі свого європейства і спостерігали, як їх герої здійснюють свої подвиги і т. ін. У цьому, безперечно, відбивався їх колонізаторський менталітет, віра в правоту місії європейця (тягар) нести світло прогресу дикуватим тубільцям. Авторів не мучать всілякі рефлексії, вони вірять у безпомилковість свого розуміння історії, як їх герої – в правоту своїх дій. Виявляється певний відрив авторів орієнтальних творів від реальності, вони живуть у світі пануючих уявлень про Орієнт та канонів обов'язкової екзотичності орієнталізму, що й приводить їх до викривлення історичної правди, до абстрагування від реальних проблем, від реальних людей», – наполягає Юрій Кочубей[15].

Конституювавшись як критика намагань європейських колоніальних держав (особливо Англії та Франції) зміцнювати своє панування і затримувати розвиток підневільних народів, постколоніальні студії досить швидко перетворилися на стратегію розвінчання будь-якого культурного пригнічення у будь-якій частині світу з боку будь-якого колонізатора, гегемона чи експансіоніста. Розширювалося дисциплінарне поле: будучи спочатку найбільш вкоріненими в літературознавстві та культурології, постколоніальні студії з часом знайшли прописку в історіографії. Нарешті, розширилася географія: відтепер постколоніальні дослідження не обмежуються дослідженням взаємин між імперіями та їхніми заморськими колоніями; вони дотичні також відносин, що мали місце в Центральній та Східній Європі та інших географічних регіонах, не пов'язаних з колоніальним завоюванням. За висловом Еви Доманської, постколоніальна парадигма «корисна скрізь, де існують відносини підпорядкування та панування, нав'язані імперськими структурами влади»[16].

При всій суперечливості і дисциплінарній невпорядкованості інтелектуального явища, відомого під назвою «постколоніальні студії» (а ще «постколоніальна критика», «постколоніальна теорія», «постколоніальна перспектива»), до його активу слід зарахувати наступні досягнення:

1. Розширення розуміння колоніалізму: трактування колоніалізму як системи несправедливості; критика колоніалізму не лише як політичного чи економічного панування, а й як ідеології чи ментальної структури. Це дозволяє продемонструвати, як ідеї та моделі панування пережили період формального колоніального правління та продовжують впливати донині. Отже, колоніалізм не локалізується в минулій замкненій епосі, а простежує наслідки колоніального правління та пов'язаних з ним моделей мислення та дій аж до наших днів: колоніалізм не є явищем минулого, яке закінчилося політичною деколонізацією; радше, колоніалізм та його «колоніальна спадщина» продовжуються в сьогоденні[17]. Відтак антиколоніальний опір має бути спрямований не лише на звільнення від політичного панування, але й на звільнення від психологічних наслідків колоніалізму та комплексу неповноцінності, який колонізатори прищепили колонізованим.

2. Критика європоцентризму.

3. «Постколоніальна теорія» переосмислює відомі дослідницькі категорії та пропонує нові (амбівалентність, інший/інакшість, креолізація, гібридність, орієнталізм, епістемічне насильство, транзитна культура)[18]. Методологія сучасних постколоніальних студій грунтується на принципах і техніках постструктуралізму. Серед них – метод

[12] Said E. W. Orientalism. New York: Pantheon 1978.

[13] Саїд, Едвард В. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.

[14] Кочубей Ю. До специфіки українського орієнталізму. *Східний світ*. 1996. № 2. С. 134.

[15] Кочубей Ю. До специфіки українського орієнталізму. *Східний світ*. 1996. № 2. С. 135.

[16] Domańska E. Badania postkolonialne, *Ghandi, Teoria postkolonialna: wprowadzenie krytyczne*, Poznań: Wydaw. Poznańskie, 2008. S. 158.

[17] Philipp Bernhard. Geschichtsvermittlung postkolonial. Eine geschichtsdidaktische Vermessung Postkolonialer Theorie. Göttingen: V&R unipress, 2024. S. 269–270, 299, 316.

[18] Domańska E. Badania postkolonialne, *Ghandi, Teoria postkolonialna: wprowadzenie krytyczne*, Poznań: Wydaw. Poznańskie, 2008. S. 163–164.

«контрапунктичного читання», контекстуальність, деконструкція.

Автори першої хвилі постколоніальних досліджень зосереджувалися на відносинах між країнами Першого та Третього світу. Але ж між цими двома просторами існував Другий світ[19], який не обмежувався Центральною та Східною Європою, а й також охоплював Центральну Азію. Отже, виникла ідея перекладу образів і категорій, які донедавна використовувалися виключно для опису відносин панування між європейцями та представниками заморських культур, у внутрішньоєвропейські умови. Була піднята тема «внутрішнього колоніалізму». Відтепер особливий акцент робиться на ту обставину, що Східна Європа – не лише постколоніальна, але й «постсоціалістична». Реалізувалося розуміння того, що колишній радянський блок структурно був системою, де працювали механізми колонізації, поневолення й домінування. Отже, набуває сенсу, за висловом Дороти Колодзейчик, «перенесення постколоніальних категорій на категорії посткомунізму, постсоціалізму та постзалежності»[20].

Найбільш активно дискурс постколоніального трансферу на країни Другого світу розвивається в Польщі. Відомий авторитетний часопис «Тексти інші» (Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja) проблемам постколоніальних студій присвятив свої тематичні випуски 2010-го[21] і 2014-го[22] років. Учасники активних дискусій підняли, зокрема, питання про те, що історія Польщі дев'ятнадцятого та двадцятого століть – історія зовнішнього панування, розділів та завоювань іноземними силами – по суті порівнянна з колонізацією, яку пережили корінні народи Африки, Азії, Америки та Австралії. Інші учасники дискусії висловили сумнів, що вказані факти історії можна інтерпретувати в категоріях антиколоніалізму: радше слід говорити про «постзалежність». Як головний аргумент в цьому запереченні наводиться нагадування, що «колонізовані» (поляки) стояли вище у своєму культурному рівні, ніж «колонізатори» (совєтські окупанти) і спогорда дивилися на окупантів як на тимчасове явище. Ще інші наполягають на необхідності визнання, що Польща у свій час сама була колонізатором по відношенню до її Східних кресів. В такому разі, як сформулювали Клеменс Капс і Ян Сурман: «Сприйняття подвійної ситуації «колонізованого-колонізатора» стало, певною мірою, однією з характерних рис постколоніалізму, створеного в Польщі»[23].

За визначенням Еви Томпсон, авторки широко відомої праці «Трубадури імперії: російська література і колоніалізм», – праці, яка зробила епоху у розвитку постколоніальних студій у східноєвропейських країнах, – наслідки колоніалізму включають перешкоджання або зупинку розвитку колонізованих суспільств та значні зміни в інтелектуальному житті цих спільнот»[24]. Ева Томпсон до числа злочинів імперіалістських режимів додає ще позбавлення цілих народів перспектив, приречення їх на загальмоване існування: «Суспільство, яке чинить опір колонізаційним зусиллям, витрачає переважну більшість енергії, що є в його розпорядженні… соціальна енергія спрямовується на опір уряду, а не на продуктивність»[25].

Україна мала значно важчий і довший досвід підлеглості Російській імперії і російському компартійному режиму, ніж Польща. Здавалось би, в українських істориків є більше і підстав, і даних для здійснення постколоніальної критики. Підневільне становище України залишило у спадок так званий «малоросійський комплекс» – групу автостереотипів, пов'язаних із нібито маргінальним статусом та безсиллям, цивілізаційною неповноцінністю Малоросії – фольклоризованої відсталої провінції.

Але в Україні активних прихильників ідеї постколоніалізму можна знайти лише серед літературознавців. Історики ж реагують досить обережно. Сергій Єкельчик припускає, що історики неохоче сприймають постколоніальні студії значною мірою через те, що вони не розглядають Україну як класичну колонію, експлуатоване і часто расово відмінне володіння європейської метрополії»[26].

Одним з найбільш вагомих понять, на прикладі якого можна побачити, як спрацьовують смислотворчі пастки, є добре відоме і поширене в літературі поняття «литовсько-польська доба». Цей

[19] Andrzejewski, Piotr. O zasadności stosowania teorii postkolonialnej w badaniach nad historią Europy Środkowej na przykładzie Polski i Niemiec. *Rocznik polsko-niemiecki*. 2017. №25. Zeshyt 2. S. 71.

[20] Kołodziejczyk Dorota. Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią. *Teksty Drugie*. 2010, 5. S. 29.

[21] Teksty drugie. 2010. Вип. 5. Postcolonial or post-dependent?

[22] Teksty drugie. 2014. Вип. 1. Postcolonial or Postdependence Studies?

[23] Klemens Kaps, Jan Surman, Galicja postkolonialna czy postkolonialnie? Postcolonial theory pomiędzy przymiotnikiem a przysływkiem, „Historyka", XLII, 2012 S. 20.

[24] Thompson Ewa. It is Colonialism After All: Some Epistemological Remarks. *Teksty drugie*. 2014. №1. S. 74.

[25] Thompson Ewa. It is Colonialism After All: Some Epistemological Remarks. *Teksty drugie*. 2014. №1. S. 78.

[26] Yekelchyk, Serhy. Writing the Nation. The Ukrainian Historical Profession in Independent Ukraine and the Diaspora. ibidem-Verlag, Stuttgart 2023. P. 16.

стереотип вже втратив монополію в заголовках, але ще продовжує триматися в глибинах дискурсів українських істориків.

«Литовсько-польська доба» – це категорія з арсеналу «історії переможених»; вона несе заряд колонізованої історії і викривляє історичну дійсність по кількох напрямах. У всій Європі XV–XVI ст. – це доба Ренесансу, доба Реформації, це передранньомодерні і ранньомодерні часи, а в Україні – «литовсько-польські»... Звідки цей етнічно-мілітарний присмак? Відповідь знайдемо, коли належним чином відстежимо корені полонофобії істориків Костомарова і Антоновича, а від них – Грушевського. А в поясненні подальшої тривкості цього історіософського конструкту у XX столітті не обійтися без врахування особистої ментальної травми Сталіна, отриманої від поляків і литовців. Об'єктивним же боком цієї ж історії був стан неперервної мілітарної істерії від Лівонської війни і поділів Польщі кінця XVIII ст. до «четвертого поділу Речі Посполитої» у 1939 році.

Анахронізм концепту «литовсько-польської доби» стає особливо відчутним на фоні сучасних масштабних колективних проектів, які зосереджуються на цивілізаційних впливах і зрушеннях у Східній Європі, на загальноєвропейському знаменнику як польської, так і литовської історії. Прикладом чого є два розлогі проекти[27], які «на зустрічних курсах» опрацьовують змістовну проблему, а саме розглядають литовсько-польську державу через призму явища «Європеїзація Європи».

Оцінюючи зміст польсько-литовської унії, Юрате Кяупієне, професорка Університету Вітаутаса Великого, показує, що політична нація Великого князівства Литовського вважала себе партнером політичної нації Королівства Польського, а не громадою з польської провінції....»[28].

Її колега Зенонас Норкус говорить про «шори, накинуті пізнавальними інтересами національних історіографій»[29]. Події 1350–1360-х років він розглядає як «приєднання Литви до Європи», шанс «приєднатися до європейського міжполітійного суспільств»[30]. В його інтерпретації, унія з Польщею від 1392 року перетворилася на «стратегічне партнерство двох держав»[31].

Юрате Кяупієне у своїй монографії/проекті «Між Римом і Візантією» опрацьовує сюжети, які є зовсім не звичними для української літератури, а саме роль Тевтонського ордена в трансформації первісної Литви у активного гравця на геополітичному подіумі, формування поняття міждержавного договору, форм землеволодіння, технологій управління/володарювання, елементів західної придворної та лицарської культури, етики[32].

В сучасній літературі розкривається і антропологічний бік влади в Литовсько-Польській державі. «Литовсько-польські» володарі, які в українській традиції є уособленням української «недержавності» (виняток становлять книги Віталія Михайловського «Наші королі»[33] і Наталії Старченко «Українські світи Речі Посполитої»[34]), в сучасній європейській літературі постають як представники правлячих домів провідних європейських держав: у XIV–XVI століттях під правлячими династіями Анжуйських, Ягеллонів, Ваза українські землі опинилися в загальноєвропейській системі координат.

Термінологія, лексика відображення історії України потребує прискіпливої ревізії. У сучасному виданні «Енциклопедії історії України» на концептуальному рівні події і процеси подані відповідно до сучасних наукових досягнень, зате в термінології затрималися сліди застарілих поглядів. Реформи в католицькій церкві другої половини XVI – XVII століть «Енциклопедія історії України» за інерцією називає «католицькою контрреформацією», тоді як європейська історіографія вже піднялася до усвідомлення, що це була католицька реформація[35]. Враження ціннісної розгубленості справляє хаотичне позначення Московії другої половини XVI ст. то як «Московське князівство», «Москва»,

[27] Polen in der europäischen geschichte. Stuttgart: Anton Hiersemann, 2017; Ziemie polskie wobec Zachodu, studia nad rozwojem średniowiecznej Europy. Warshawa: Wydawnictwo DiG, 2006.

[28] Kiaupienė, Jūratė. Between Rome and Byzantium. The Golden Age of the Grand Duchy of Lithuania's Political Culture. Second Half of the Fifteenth Century to First Half of the Seventeenth Century. Translated by J. Will, Boston: Academic Studies Press, 2019. P. XXVII.

[29] Норкус З. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. Київ: Критика, 2016. С. 258.

[30] Норкус З. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. Київ: Критика, 2016. С. 224.

[31] Норкус З. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. Київ: Критика, 2016. С. 230.

[32] Kiaupienė, Jūratė. Between Rome and Byzantium. The Golden Age of the Grand Duchy of Lithuania's Political Culture. Second Half of the Fifteenth Century to First Half of the Seventeenth Century. Translated by J. Will, Boston: Academic Studies Press, 2019. P. 7.

[33] Михайловський В. Наші королі – Reges nostri. Володарі та династії в історії України (1340–1795). Київ: Темпора, 2023.

[34] Старченко Н. П. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію. Київ: Laurus, 2021.

[35] Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці». Кн. 2. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2019. С. 131.

то як «Російська держава», «Російське царство»[36]. Сліди імперського погляду на степове порубіжжя несе вислів «становлення людини укр. Фронтиру»[37] (чому саме українського? куди поділися татари – друга складова частина фронтиру?). Повна невизначеність – у темі формування української національної ідентичності і суб'єктності. В межах однієї сторінки щодо одного історичного періоду довільно і необгрунтовано поняття і терміни комбінуються у незбагненні конструкції: «Церк. унія, окатоличення русинів призвели до радикалізації рус. етнічності… Події серед. 17 ст. в Україні стали одним із ключових етапів становлення українства як спільноти…». (Чому радикалізується «руська етнічність», а формується «українство»?). Нагромадження різнорідних термінів ситуацію не рятує: «…Козац. еліта усвідомила себе спроможною формулювати етноконфесійні інтереси правосл. руського народу (українців) у Короні Польській»[38].

Безсистемне довільне вживання термінології, пов'язаної з темою націєтворчих процесів у ранньомодерну добу, – скоріше загальне явище, ніж проблема одного окремого видання. Інша публікація (2025 року) в межах одного й того ж фрагменту демонструє хаотичне блукання між різноякісними поняттями «своя мова», «українська мова» і «руська мова», а на додачу ще й задекларовує «мовне питання» (в Україні кінця XVI ст.!)[39].

Чи можна написати історію «без брому», користуючись плаксивою лексикою («вимирання князівських родів», «нищення продуктивних сил», «спольщення», «покатоличення», «релігійний гніт», «соціальний і національний гніт», «зрада еліт», «занепад державності»)? Чи можливо написати європейськи спрямовану історію, побудовану на термінах «грабіжницькі війни», «литовсько-польська доба», «турецько-татарська агресія», «національно-релігійний гніт»? І навпаки, нашу історію викривляють незаслужені компліменти на адресу держави-колонізатора, а ще хибна політкоректність.

Але є ще один ресурс: оволодіння техніками культурно-історичної антропології. Саме вони з їхніми техніками «насиченого опису», «включеного спостереження», мікроісторичного аналізу дозволяють знаходити і презентувати українця суб'єктного (активного, дієвого, підприємливого, повноцінного) в минулі часи. На противагу *соціальній історії* антропологічна історіографія ставить у центр свого дослідження конкретну історичну людину з її досвідом і способом поведінки. Антропологічний підхід слугує серйозним нагадуванням, що історія має справу не тільки з тенденціями і структурами, які можна спостерігати ззовні, але й вимагає обгрунтованої поваги до культури людей минулого і готовності побачити світ їхніми очима. Історична антропологія розробляє *емічний* (зсередини) аналіз – замість *етичного* (з погляду зовнішнього спостерігача). Емічний підхід передбачає пильну увагу до дій, намірів і навіть ілюзій людей.

Аксіомами антропологізованої історії є:

1. Немає «простих» людей.
2. Немає людей хороших і поганих.
3. Маргінали також заслуговують на увагу історика.
4. Завдання історика – не судити, а зрозуміти.

Предметом досліджень істориків мають перш за все бути не «загарбання», «експлуатація», «гніт», абстрактні «еліти», декларативна «демократія», а честь, гідність, креативність, талант, воля, гостинність, винахідливість, підприємливість українців минулих поколінь. Це те, що під різними приводами, у різноманітних формах, різноманітними прийомами «колонізаторська наука» забирала у українців, і те, що сучасна академічна наука оминає, свідомо чи несвідомо.

Глибока шана і подяка дослідникам, які розкривають раніше затінені світи ранньомодерної іконографії (Ольга Ковалевська), шляхетського і козацько-старшинського повсякдення (Наталя Яковенко, Наталія Старченко, Тетяна Таїрова-Яковлева), фронтирного повсякдення на козацько-татарському порубіжжі (Владислав Грибовський, Віктор Брехуненко), історичної генеалогії (Леонтій Войтович, Наталя Яковенко).

Честь і хвала високопрофесійним реконструкторам української бароккової музики (Тарас Компаніченко), реконструкторам українського костюма, козацьких бойових мистецтв, нарешті, кулінарії (Олексій Сокирко).

Окрім Віталія Ляски з його журналістським проектом «Без брому»/»Локальна історія», здається, ніхто не пропагує реальні досягнення істориків у написанні повнокровної історії України. В його майстерно вибудуваних діалогах з талановитими дослідниками постає не лише «Історія без брому», а, власне, сама повноцінна автентична історія.

[36] Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці». Кн. 2. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2019. С. 136.

[37] Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці». Кн. 2. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2019. С. 137.

[38] Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці». Кн. 2. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2019. С. 138.

[39] Старченко Н. Складні шляхи ранньомодерного українського націєтворення, або Кілька зауваг до звичної схеми історії України. *Український історичний журнал*. 2025. № 3 (582). С. 201.

Наша історія.

Вся досі писана українцями історія – це історія, яка діє ПРОТИ УКРАЇНЦЯ. Його, українця, інкорпорують, ділять, підозрюють у вродженій зрадливості, покатоличують (обов'язково насильницьки), дискримінують.

Генеральна надійна дорога до звільнення – самому стати сильним. Почати з елементарного: не віддавати своє на відкуп респектабельним одіозним дискурсам. Не хизуватися вигаданими чеснотами і досягненнями, а відтворити те, що було в реальності достойного, цінного, талановитого.

Постколоніальність – це не стільки претензії до колонізатора і імперіаліста, скільки робота над собою. Це протест проти свого комплексу меншовартості, провінціалізму. Деколонізація – це робота над нами сьогоднішніми, це оздоровлення нашої свідомості, світогляду, лексики.

Погляньмо на зображення подружжя на картуші оглядової карти України Гійома Боплана 1639 року у виконанні голландського гравера Вільгельма Гондіуса. Такими їх бачили автори – освічені й майстерні європейці першої третини XVII ст. Перед нами здорові, ошатно вдягнені, привітні, повні енергії і самоповаги українці, які впевнено стоять на свій землі.

References

Andrzejewski, Piotr. O zasadności stosowania teorii postkolonialnej w badaniach nad historią Europy Środkowej na przykładzie Polski i Niemiec. *Rocznik polsko-niemiecki*. 2017. №25. Zeshyt 2. S. 69–84.

Bernhard, Philipp. Geschichtsvermittlung postkolonial. Eine geschichtsdidaktische Vermessung Postkolonialer Theorie. Gцttingen: V&R unipress, 2024.

Domańska E. Badania postkolonialne. *Ghandi, Teoria postkolonialna: wprowadzenie krytyczne,* Poznań: Wydaw. Poznańskie, 2008. S. 163–164.

Entsyklopediia istorii Ukrainy. Tom «Ukraina – ukraintsi». Kn. 2. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 2019.

Hrytsak Ya. Podolaty mynule: Hlobalna istoriia Ukrainy. Kyiv, 2022.

Kappeler, Andreas. Ungleiche brüder. Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München: C.H. Beck Verlag, 2017.

Kaps, Klemens, Surman, Jan, Galicja postkolonialna czy postkolonialnie? Postcolonial theory pomiędzy przymiotnikiem a przysływkiem, *Historyka*. 2012. T. XLII. S. 7–27.

Kiaupienė, Jūratė. Between Rome and Byzantium. The Golden Age of the Grand Duchy of Lithuania's Political Culture. Second Half of the Fifteenth Century to First Half of the Seventeenth Century. Translated by J. Will, Boston: Academic Studies Press, 2019.

Kochubei Yu. Do spetsyfiky ukrainskoho oriientalizmu. *Skhidnyi svit*. 1996. №2. S. 134–139.

Kołodziejczyk, Dorota. Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią. *Teksty Drugie*. 2010. No. 5. S. 22–39.

Kravchenko V. Ukraina, Imperiia, Rosiia. Vybrani statti z modernoi istorii ta istoriohrafii. Kyiv: Krytyka, 2011.

Thompson, Ewa. It is Colonialism After All: Some Epistemological Remarks. *Teksty drugie*. 2014. No. 1. S. 67–81.

Mykhailovskyi V. Nashi koroli – Reges nostri. Volodari ta dynastii v istorii Ukrainy (1340–1795). Kyiv: Tempora, 2023.

Norkus Z. Neproholoshena imperiia. Velyke kniazivstvo Lytovske z pohliadu porivnialno-istorychnoi sotsiolohii imperii. Kyiv: Krytyka, 2016.

Polen in der europäischen geschichte. Stuttgart: Anton Hiersemann, 2017.

Said E. W. Orientalism. New York: Pantheon 1978.

Said, Edvard V. Oriientalizm / Per. z anhl. V.Shovkun. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2001.
Shliakh z pervisnosti u tsyvilizatsiiu. Ukrainski shaty serednovichchia / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. Kyiv: Akademperiodyka, 2023. (Ukraina. Narysy istorii).
Starchenko N. P. Ukrainski svity Rechi Pospolytoi. Istorii pro istoriiu. Kyiv: Laurus, 2021.
Snaider, Timoti. Stanovlennia suchasnoi Ukrainy. Lektsiia 11. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HRMpV942UgM&list=PLe6NcH-LB5H2zezHOm0ii9LGd4gaEA38A&index=11
Starchenko N. Skladni shliakhy rannomodernoho ukrainskoho natsiietvorennia, abo Kilka zauvah do zvychnoi skhemy istorii Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. № 3 (582). S. 191–218.
Teksty drugie. 2010. No.5. Postcolonial or post-dependent?
Teksty drugie. 2014. No.1. Postcolonial or Postdependence Studies?
Turchenko F. H. Pered vyklykamy epokhy. Spohady istoryka. Zaporizhzhia: Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2023.
Udod O. Istoriia dlia obiednanoi Yevropy: kontseptsiia istorychnoi osvity 12-richnoi shkoly v Ukraini: Analitychna zapyska. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2023.
Voitovych Leontii. Kniazha doba na Rusi (837–1492). Tom 1. Stanovlennia imperii Rus (837–1054). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2021.
Yekelchyk, Serhy. Writing the Nation. The Ukrainian Historical Profession in Independent Ukraine and the Diaspora. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2023.
Ziemie polskie wobec Zachodu, studia nad rozwojem średniowiecznej Europy. Warshawa: Wydawnictwo DiG, 2006.